

GEFAD/GUJGEF 40(1): 75-111(2020)

Empati Yönelimli Siber Zorbalık Psiko-Eğitim Programının Lise 9. ve 10. Sınıf Öğrencilerinin Siber Zorbalık ve Empati Düzeylerine Etkisi* **

Effect Of Empathy-Oriented Cyberbullying Psycho-Education Program On Cyberbullying And Empathy Level of 9th and 10th Grade Students

Ayşe AKYÜZ¹, Zehni KOÇ²

¹Milli Eğitim Bakanlığı, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, aysebiber@gmail.com

²Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Ana Bilim Dalı, zihnikoc@gazi.edu.tr

Makalenin Geliş Tarihi: 02.03.2020

Yayına Kabul Tarihi: 24.03.2020

ÖZ

Bu araştırmanın amacı empati yönelimli siber zorbalık psiko-eğitim programının lise 9. ve 10. sınıf öğrencilerinin zorba ve kurban olma açısından siber zorbalık davranışlarına ve empati düzeylerine etkisini incelemektir. Araştırma açıklayıcı karma yönteme dayalı olarak yapılmıştır ve iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde hazırlanan psiko-eğitim programının öğrencilerin siber zorbalık ve empati düzeylerine etkisi incelenmiştir; ikinci bölümünde ise uygulanan psiko-eğitim programına ilişkin katılımcı görüşleri betimlenmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu lise 9. ve 10. sınıflara devam etmekte olan 12’şer kişiden oluşan bir deney ve bir kontrol grubu oluşturmaktadır. Deney grubuna sekiz oturumdan meydana gelen “Empati Yönelimli Siber Zorbalık Psiko-Eğitim Programı” uygulanmıştır. Araştırma sonuçları empati yönelimli siber zorbalık psiko-eğitim programının öğrencilerin siber zorba olma, siber zorbalık kurbanı olma sıklıkları ile empati düzeyleri üzerinde olumlu bir etkiye sahip olmadığını göstermiştir. Psiko-eğitim programına katılan 12 öğrenci ile gerçekleştirilen odak grup görüşmesi sonuçları ise öğrencilerin psiko-eğitim programını amacına ulaşmada ve amaca yönelik içerik boyutları ile yeterli buldukları yönünde görüş bildirdiklerini ortaya koymuştur.

Anahtar Sözcükler: Siber zorbalık, Empati, Psiko-eğitim programı

* **Alıntılama:** Akyüz, A ve Koç, Z. (2020). Empati yönelimli siber zorbalık psiko-eğitim programının lise 9. ve 10. sınıf öğrencilerinin siber zorbalık ve empati düzeylerine etkisi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40(1), 75-111.

** **Açıklama:** Bu makale “Akyüz, A. (2019). Empati Yönelimli Siber Zorbalık Psiko-Eğitim Programının Lise 9. ve 10. Sınıf Öğrencilerinin Siber Zorbalık Düzeylerine Etkisi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.” isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

ABSTRACT

The aim of this study was to investigate the effect of empathy-oriented cyberbullying psycho-education program on high school 9th and 10th grade students' cyberbullying behaviors and empathy levels in terms of being cyberbully and cybervictim. The research was based on an explanatory mixed method and consisted of two parts. In the first part of the study, the effect of the psycho-education program on the levels of students' cyberbullying and empathy was examined and in the second part, the opinions of the participants regarding the implemented psycho-education program were described. The study group of the research was composed of an experimental and a control group consisting of 12 students for each group, who were attending 9th and 10th grades of high school. "Empathy Oriented Cyberbullying Psycho-Education Program" consisting of 8 sessions was conducted to the experimental group. Research results showed that the empathy-oriented cyberbullying psycho-education program did not have a positive effect on students' frequency of being cyberbully and cybervictims, and empathy levels. Focus group interview results with 12 students participating in the psycho-education program revealed that the students expressed that psycho-education program was sufficient in achieving the objectives and the content dimensions related to the objectives.

Keywords: Cyberbullying, Empathy, Psycho-education program.

GİRİŞ

Bilgi ve iletişim teknolojileri günümüzde her yaştan bireyin hayatında yoğun olarak başvurduğu araçlar haline almıştır. Yurt dışında (Patchin ve Hinduja, 2006; Slonje ve Smith, 2008) ve yurt içinde yapılan araştırmalara (Erdur-Baker ve Kavşut, 2007; Topcu, Erdur-Baker ve Çapa-Aydın, 2010) bakıldığında bilgi ve iletişim teknolojilerinin özellikle ergenlik dönemindeki bireyler tarafından yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin günlük hayatta ergenlere yönelik çok sayıda faydası bulunmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler bireylerin arkadaşlık kurma, eğlenme, alışveriş yapma, bilgi toplama gibi pek çok ihtiyaçlarının teknolojik araçlarla karşılanmasını da beraberinde getirmiştir. Bu ihtiyaçların karşılanmasında internet siteleri, elektronik posta sistemleri, mesajlaşma uygulamaları, sohbet odaları gibi iletişim siteleri yaygın şekilde kullanılmaktadır (Hinduja ve Patchin, 2009). Ergenler bu araçlar ile yüz yüze iletişimde zorlandıklarında bu tür ortamlarda birbirleri ile iletişim kurabilmekte, internet üzerinde arkadaşlık kurup geliştirebilmekte, daha geniş kitlelere ulaşabilmektedir. Ayrıca bu yolla daha kısa sürede daha fazla bilgiye de

ulaşabilmektedirler (Yetim, 2015). Diğer taraftan bilgi ve iletişim teknolojilerinin günümüzde yaygın bir biçimde kullanımı ergenlerin sosyal gruplardaki yerlerini belirleyici bir unsur haline gelmiştir. Ergenlerin sahip oldukları cep telefonu ve bilgisayarın modeli, interneti nasıl kullandıkları, teknolojik araçları kullanma becerileri arkadaşları arasındaki yerlerini belirleyici etkenlerden bazılarını oluşturmaktadır. Bu durum teknolojik araçların, ergenlerin arkadaş gruplarından uzak kalmamak, yer aldığı sosyal gruptan dışlanmamak için de kullandıkları araçlar haline gelmesine neden olmaktadır (Soydaş, 2011).

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin, doğru olmayan bilgilere erişim, özel bilgilerin elde edilmesi ve saklanması, siber ortamlarda gerçekleştirilen zorbalıklar, uygunsuz çevrimiçi arkadaşlıklar ve ilişkiler kurma, suç niteliği içeren davranışları daha sık yapma, sosyal ortamlardan uzak kalma ve yalnızlık gibi olumsuz etkileri de bulunmaktadır (Donchi ve Moore, 2004; Finn ve Banach, 2000). Ayrıca ergenlerin pornografik ve şiddet içerikli görsel ve yazılı materyaller ile daha sık karşılaşması, siber ortamlarda çok sayıda kişi ile tanışma ve daha sonra bu kişiler ile yüz yüze buluşmalar ve bunun beraberinde getirdiği istenmeyen durumlar diğer olumsuz etkiler olarak sıralanabilir (Valkenburg ve Soeters, 2001). Tüm bunlar gençler arasında mağduriyet neden olma durumları ve şiddet olaylarını da beraberinde getirmektedir (Yetim, 2015).

Siber Zorbalık

Siber zorbalık kavramı “elektronik veya dijital teknolojiler aracılığıyla birey ya da grup tarafından başkalarına zarar veya rahatsızlık vermeyi hedefleyen, tekrar eden düşmanca davranışlar” (Tokunaga, 2010, s.278) olarak tanımlanmaktadır. Siber zorbalık her yaş grubu içerisinde görülebilen bir olgu olarak kendini göstermektedir. Alanyazında yapılmış olan çok sayıda araştırma çocuklar ve ergenler arasında siber zorbalığın yaygın bir problem olduğunu ortaya koymaktadır (Ayas ve Horzum, 2012; Bayram ve Saylı, 2013; Patchin ve Hinduja, 2011). Siber zorbalık yaş, kültür, ülke fark etmeksizin çocukların ve gençlerin sosyal ve psikolojik çeşitli problemler ile karşılaşmalarına neden olmaktadır (Korkmaz, 2018). Siber zorbalık henüz bir davranış olarak ortaya çıkmadan çocuk ve gençlerin bu konuda daha güçlü ve bilgili hale getirilmesi siber

zorbalığı önleme ve azaltma konusunda atılacak en etkili ve en ekonomik yöntemi oluşturmaktadır (Topçu, Yıldırım ve Erdur-Baker, 2013). Araştırma sonuçlarının içerdiği bu bulgulardan hareketle siber zorbalık bir davranış olarak ortaya çıkmadan önce çocuklar ve ergenlere yönelik önleyici ve bilinçlendirici programların geliştirilmesi ve uygulanması önem arz etmektedir. Bu tür programların hazırlanması ve uygulanması aşamalarında siber zorbalık ile ilişkili etkinliklere de yer verilmesi, önleme ve bilinçlendirmeye yönelik çabaların etkililiğini de önemli ölçüde artıracaktır.

Empati

Empati insan hayatında ve psikoloji alanında önemli bir kavramdır. Bireylerin sahip oldukları empati düzeyleri davranışlarını değiştirmede de oldukça etkilidir (Kaukiainen vd. 1999). Alanyazın incelendiğinde akran zorbalığı, saldırganlık ve şiddet olaylarının empati ile ilişkisini inceleyen çok sayıda araştırma (Jolliffe ve Farrington, 2004; Loudin, Loukas ve Robinson, 2003; Gini, Albiero, Benelli ve Altoe, 2007) olduğu görülmektedir.

Empatik eğilim ile bireyler gerçekleştirecekleri davranışların karşılarındaki kişilerde nasıl bir etkiye neden olabileceğini ve ne tür zararlar oluşturabileceğini daha iyi tahmin edebilirler. Siber zorbalığa başvuran bireyler yaptıkları olumsuz davranışların sonuçlarını görememekte, bu durum ise empati kurmalarını güçleştirmektedir. Siber zorbalık empati kuramadıkları için durumun yalnızca siber ortam üzerinde kaldığını düşünmekte ve olumsuz davranışlarını bu nedenle sonlandırmamaktadırlar (Kowalski ve Limber, 2007). Kaya ve Siyez (2010)'in elde ettiği bulgular ise empatik eğilimi yüksek olan kişilerin saldırganca davranışlarında azalma meydana geldiği yönündedir.

Günümüzde bilgi ve teknoloji araçlarının yaygın bir biçimde kullanımı ile artan siber zorbalık olayları nedeniyle siber zorbalığı önlemeye ve müdahale etmeye yönelik çalışmalar özellikle ergenlik dönemindeki öğrenciler için önemli bir ihtiyaç haline gelmiştir. Bu noktada şiddet, saldırganlık, akran zorbalığı, siber zorbalık gibi değişkenler ile empati arasındaki ilişkinin birlikte değerlendirilerek siber zorbalığı önlemeye yönelik empati yönelimli bir psiko-eğitim programının hazırlanması ve

uygulanması ile uygulama sonrasında bu programın etkililiğinin değerlendirilmesi bu alanda yapılan çalışmalara önemli katkılarda bulunabileceği söylenebilir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, lise öğrencilerinin siber zorbalık davranışlarını azaltmak ve empati becerisini artırmak amacı ile bir empati yönelimli siber zorbalık psiko-eğitim programı hazırlamak, uygulamak, uygulama sonrasında bu programının lise 9. ve 10. sınıflara devam eden öğrencilerin siber zorbalık ve empati düzeylerine etkisini incelemek ve uygulanan Psiko-Eğitim Programına ilişkin katılımcı görüşlerini betimlemektir.

Belirlenen temel amaç doğrultusunda araştırmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Deney grubunun Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeğinin siber zorba olma ve siber kurban olma alt ölçekleri ön test ve son test puanları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık var mıdır?
2. Deney grubunun Temel Empati Ölçeği ön test ve son test puanları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık var mıdır?
3. Deney ve kontrol grubunun Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği siber zorba olma ve siber kurban olma alt ölçekleri ön test ve son test puanları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık var mıdır?
4. Deney ve kontrol grubunun Temel Empati Ölçeği ön test ve son test puanları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık var mıdır?
5. Kontrol grubunun Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeğinin siber zorba olma ve siber kurban olma alt ölçekleri ön test ve son test puanları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık var mıdır?
6. Kontrol grubunun Temel Empati Ölçeği ön test ve son test puanları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık var mıdır?

7. Deneysel grupta yer alan katılımcıların empati yönelimli siber zorbalık psiko-eğitim programının içeriğine, etkililiğine, siber zorbalık yapmayı ve siber zorbalığa maruz kalmayı önleme ile empati becerisini geliştirme konusundaki etkililiğine ilişkin görüşleri nelerdir?

Sınırlılıklar

Araştırmanın sınırlılıkları aşağıda verilmiştir.

1. Araştırmadan elde edilen veriler 2018-2019 eğitim öğretim yılında İç Anadolu’da bir ilçede Milli Eğitim Bakanlığına bağlı bir Anadolu lisesinde öğrenim görmekte olan 24 öğrenci ile sınırlıdır.
2. Araştırma için geliştirilen psiko-eğitim programı, her biri 75 dakika olmak üzere toplam sekiz oturum ile sınırlıdır.

YÖNTEM

Araştırmanın bu bölümünde araştırma modeline, çalışma grubuna, veri toplama araçları ile verilerin analizine yer verilmiştir.

Araştırma Modeli

Bu araştırmada karma yöntem kullanılmıştır. Karma yöntem nitel ve nicel verilerin toplanması ve bütün haline getirilerek sonuçların ortaya konmasına dayanan bir yöntemdir (Creswell, 2017, s.2). Karma yöntem ile nitel ve nicel araştırmaların birlikte kullanımı, teori ve uygulamaya ilişkin daha kesin ve tam bilgiler üretir (Johnson ve Onwuegbuzie’den aktaran Baki ve Gökçek, 2012). Açıklayıcı karma yöntem ise eğitim alanında en sık kullanılan karma yöntemlerden biridir. Açıklayıcı karma yöntem araştırmalarında, nicel veriler toplanıp daha sonra nicel verileri açıklamak amacıyla nitel veriler toplanır (Creswell ve Plano Clark’dan aktaran Fırat, Kabakçı Yurdakul ve Ersoy, 2014). Bu araştırmada açıklayıcı karma yöntemin öngördüğü biçimde ilk veriler nicel olarak planlanan yarı deneysel desen ile toplanmıştır. Elde edilen nicel sonuçlar

değerlendirilmiş, bir sonraki aşamada nicel verilerin daha da açıklık kazanması amacıyla odak görüşme ile elde edilen nitel veriler toplanmış ve analiz edilmiştir.

İlk bölümde empati yönelimli siber zorbalık psiko-eğitim programının öğrencilerin siber zorbalık ve empati düzeylerine etkisi, ikinci bölümde ise geliştirilen ve uygulanan empati yönelimli siber zorbalık psiko-eğitim programına ilişkin katılımcı görüşleri incelenmiştir. Araştırmanın ilk bölümü öntest-sontest kontrol gruplu deneysel bir çalışmadır. Araştırmanın bağımsız değişkenini empati yönelimli siber zorbalık psiko-eğitim programı; bağımlı değişkenini siber zorbalık yapma, siber kurban olma ve empati düzeyleri oluşturmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümü betimsel yönteme dayalı olarak hazırlanmıştır. Betimsel yöntem bir durumun olabildiğince dikkatli şekilde açıklanması olarak tanımlanmaktadır (Büyüköztürk vd. 2015). Bu bölümde empati yönelimli siber zorbalık psiko-eğitim programına ilişkin katılımcı görüşleri alınmış ve elde edilen verilerin analizi yapılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın nicel bölümünde çalışma grubunu 2018-2019 eğitim öğretim yılı bahar döneminde İç Anadolu Bölgesinde bir ilçede Milli Eğitim Bakanlığına bağlı bir Anadolu lisesinde 9. ve 10. sınıflara devam etmekte olan 24 öğrenci oluşturmuştur. Çalışma grubunu oluşturmak amacıyla lise 9. ve 10. sınıfa devam eden 198 öğrenciye “Temel Empati Ölçeği” ve “İnternet Saldırganlığı ve Siber Zorbalığı Tarama Ölçeği” uygulanmıştır. Empati düzeyi düşük, internet saldırganlığı ve siber zorbalık oranı yüksek olan kişiler arasından rastgele otuz kişi seçilmiş, deney ve kontrol grubuna kura ile atamaları gerçekleştirilmiştir. Eğitime katılmak istemediğini ifade eden 3 kişinin deney grubundan çıkarılması nedeni ile kontrol grubundan da rastgele üç kişi çıkarılmıştır. Belirlenen ölçütlere uygun ve katılmaya gönüllü 12 kişi ile psiko-eğitim programı çalışması tamamlanmıştır. Kontrol grubunda yer alan öğrenciler ile herhangi bir çalışma gerçekleştirilmemiştir. Çalışmanın sonunda 12 kişilik deney ve kontrol grubu katılımcılarından son-test verileri elde edilmiştir. Araştırmanın ikinci bölümü psiko-eğitim programının tamamlanması sonrasında gerçekleştirilmiş olup deney grubunda yer alan 12 öğrenci katılmıştır.

Verilerin Toplanması

Araştırmada ön test verileri katılımcılara Topcu, Erdur-Baker ve Çapa-Aydın (2010) tarafından Türkçeye uyarlanan Temel Empati Ölçeği, Özdemir ve Akar (2011) tarafından Türk kültürüne uyarlaması yapılan “Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği” ve araştırmacı tarafından katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin verileri toplamak amacıyla hazırlanan kişisel bilgi formu uygulanarak elde edilmiştir. Bu aşamayı deney grubuna sekiz oturumdan oluşan “Empati Yönelimli Siber Zorbalık Psiko-eğitim Programı” uygulaması izlemiştir. Kontrol grubu ile herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Psiko-eğitim programının uygulanmasının ardından deney ve kontrol gruplarına aynı ölçme araçları tekrar uygulanmış ve son-test verileri elde edilmiştir. Araştırmanın ikinci aşamasında deney grubunda yer alan öğrenciler ile okulun kütüphanesinde bir araya gelinip yuvarlak masa formatında önceden hazırlanan sorular kullanılarak odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir.

Etik Kurallara Uygunluk

Makale içerisinde “Araştırma ve Yayın Etiği”ne uygun hareket edilmiştir. Araştırma öncesinde çalışma için gerekli olan “Etik Kurul Onayı”(Ek 1) Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğünden 916110558-302.08.01- Sayılı ve Bilimsel ve Eğitim Amaçlı Konulu yazı ile 24.04.2019 tarihinde alınmıştır. Veri toplama işleminin Milli Eğitim Bakanlığına bağlı bir okulda gerçekleşecek olmasından dolayı Konya İl Milli Eğitim Müdürlüğünden 83688308-605.99-E.10486655 Sayılı ve Araştırma İzni Konulu yazı ile 28.05.2019 tarihinde “Milli Eğitim Bakanlığı Onayı”(Ek 2) alınmıştır. İlgili belgeler ekte sunulmuştur.

Veri Toplama Araçları***Kişisel Bilgi Formu***

Araştırmada katılımcılara ait demografik özellikler hakkında bilgi elde etmek amacıyla yaş, cinsiyet, bölüm, sınıf gibi özellikleri belirlemeye yönelik sorulardan oluşan “Kişisel Bilgi Formu” araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Formda ayrıca katılımcıların hangi

araçlar ile internete bağlandıklarına ve bir günlük ortalama internet kullanma sürelerine ilişkin bilgi toplamayı amaçlayan iki adet soru da yer almıştır.

Temel Empati Ölçeği (TEÖ)

Temel Empati Ölçeği, Jolliffe ve Farrington (2006) tarafından korku, üzüntü, öfke ve mutluluk duyguları çerçevesinde ergenlerde empati düzeyini ölçmek amacı ile geliştirilmiştir. Ölçek bilişsel ve duygusal empatiyi ölçmek üzere yirmi maddeden oluşmaktadır. Jolliffe ve Farrington (2006) tarafından geliştirilen Temel Empati Ölçeğinin Türkçe uyarlaması Topcu, Erdur-Baker ve Çapa-Aydın (2010) tarafından gerçekleştirilmiştir. Yirmi maddeden oluşan ölçek önce Türkçeye çevrilmiş ardından da İngilizceye geri çevirisi yapılmıştır. Çevirisi yapılan maddelerin değerlendirilmesi yaşları 16 ile 18 arasında değişen iki kız dört erkek öğrenciden oluşan altı kişilik öğrenci odak grubu ve iki uzman tarafından yapılmıştır. Ölçeğin doğrulayıcı faktör analizi benzer özellikteki iki grup üzerinde gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin iki faktörlü modeli bazı modifikasyonlarla Türk katılımcılar ile de doğrulanmıştır. Ölçeğin yapısal geçerlik analizinde Siber Zorbalık Envanteri Zorba Formu ve Geleneksel Zorbalık Anketi Zorba Formu ile ilişkisine bakılmıştır. Yapılan analiz sonucunda ölçeğin her iki formunun da Siber Zorbalık Envanteri Zorba Formu ve Geleneksel Zorbalık Anketi Zorba Formu ile alan yazın ile tutarlı olarak ters ilişkili bulunmuştur. Yapılan güvenilirlik çalışmasında ölçeğin Cronbach alfa katsayısı duygusal boyut için .76, bilişsel boyut için .80 olarak elde edilmiştir. Ölçekten elde edilen puanın yüksek olması temel empati düzeyinin yüksek olduğunu; düşük olması ise temel empati düzeyinin düşük olduğunu göstermektedir.

Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığı Tarama Ölçeği (SZİSTÖ)

Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığı Tarama Ölçeği (SZİSTÖ), Hinduja ve Patchin (2009) tarafından geliştirilmiştir. SZİSTÖ, ‘Siber Zorba Kurbanı Olma’ ve ‘Siber Zorba Olma’ olmak üzere dokuz maddelik iki alt ölçekten meydana gelmektedir. Ölçeğin alt ölçeklerinin Türk kültürüne uyarlaması Özdemir ve Akar (2011) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçeklerin dili Türkçeye çevrilmiş ve ardından

İngilizceye geri çevirisi yapılmıştır. Çeviri yapılan form beş kişilik uzman grubunca değerlendirilmiş ve öneriler doğrultusunda son düzenlemeler yapılmıştır. Ölçek formu orijinal ölçek ile de benzer şekilde beş dereceli Likert tipi ölçek olarak uyarlanmıştır. Ölçekte Hiç (1), Bir Defa (2), Bir İki Defa (3), Çok Kez (4), Pek Çok Defa (5) seçenekleri yer almaktadır. Ölçeğin Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması Ankara ve İstanbul'daki üç lisede öğrenim görmekte olan 336 öğrenciden alınan veriler ile gerçekleştirilmiştir. Alt-ölçeklerin yapı geçerliklerini belirlemek için açımlayıcı faktör analizi yapılmış ve Siber Zorba Kurbanı Olma alt ölçeğinin öz değerinin, 3,67 olduğu ve tek faktörden meydana geldiği görülmüştür. Faktörün açıkladığı varyans oranının %40,78 olduğu; faktörün yük değerlerinin .74 ile .44 arasında değiştiği, faktörün Cronbach-Alfa güvenilirlik katsayısının ise .78 olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Siber Zorba Olma alt ölçeğinin öz değerinin 6.41 olduğu ve tek faktörden oluştuğu; faktörün açıkladığı toplam varyansın %71,30 olduğu, faktörün yük değerlerinin .94 ile .72 arasında değiştiği, Cronbach alfa güvenilirlik katsayısının ise .94 olduğu saptanmıştır.

Odak Grup Görüşmesi Formu

Araştırmada, deney grubu için geliştirilen ve uygulaması yapılan psiko-eğitim programının etkililiğine ilişkin bu gruptaki katılımcıların görüşlerini belirlemek amacı ile odak grup görüşmesinden yararlanılmıştır. Odak grup görüşmesi sürecinde sırası ile soruların, görüşme takviminin, katılımcıların ve moderatörün belirlenmesi basamakları izlenmiştir. Odak grup görüşmesi için psiko-eğitim programının kapsamı, süresi, içeriği ve yöntemi ile ilgili toplam on sorudan oluşan (geçiş soruları, anahtar sorular, araştırma soruları ve kapanış sorusu) bir görüşme formu hazırlanmıştır.

İşlem Yolu

Deney grubu ile araştırmacı tarafından geliştirilen sekiz haftalık "Empati Yönelimli Siber Zorbalık Psiko-eğitim Programı" uygulaması gerçekleştirilmiştir. Psiko-eğitim programı lise 9. ve 10. sınıfa devam eden öğrencilerin siber zorbalık davranışlarını azaltmak ve empati düzeylerini artırmak temel amacı ile hazırlanmıştır. Bu temel amaç kapsamında siber zorbalık yapan öğrencilerin bu davranışlarına yönelik farkındalık ve

duyarlılık kazanmaları, davranışlarının sonuçlarını, kendilerinin ve diğer kişilerin duygularını empati becerisi yardımı ile fark etmeleri, siber ortamlarda olumlu davranışlarının ve empati becerilerinin artırılması amaçlanmıştır. Bu hedeflere ulaşmaya yönelik olarak programın uygulanması sürecinde bilgi verme, anlatım, rol oynama, hayal gücünü kullanma, oyun, küçük grup etkinlikleri, plan yapma, ev ödevleri tekniklerine yer verilmiştir.

Psiko-eğitim programının ilk oturumunda grup üyelerinin birbirleri ile tanışmaları, grup kurallarının oluşturulması, grup amaçlarının belirlenmesi ve interneti hangi amaçlarla kullandıklarını gözden geçirmeleri amaçlanmıştır ve bu doğrultuda etkinlikler yapılmıştır. İkinci oturumda; siber zorbalığın ne olduğu, türlerinin neler olduğu, hangi araçlarla gerçekleştirildiği ve bu süreçte zorba, kurban ve izleyici rollerinin neler olduğu konularında bilgi verici çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Üçüncü oturumda; siber ortamlarda uyulması gereken kuralların neler olduğu, iletişim araçlarının olumlu ve olumsuz kullanımının nasıl gerçekleştirildiği, kendi siber zorbalık davranışlarının fark edilmesi ve siber zorbalığa iten gereksinimlerin sağlıklı karşılanması konularında çalışmalar yürütülmüştür. Dördüncü oturumda duyguları tanımlama ve algılama, kendi duygularını fark etme, yaşadığı duygunun nedeninin açıklama, siber ortamlarda olumlu ve olumsuz duyguları meydana getiren durumları tanımlama konularında çalışmalar yürütülmüştür. Beşinci oturumda algıları ve duyguları fark etme, farklı bakış açıları olduğunu bilme, ikili ilişkilerde empati kurabilme konularında çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Altıncı oturumda; empatik alan ve empatinin kurulma süreci, siber zorbalığa uğramış kişinin duygu, düşünce ve davranış boyutlarını irdeleme, siber zorbalığın maruz kalan kişilerde meydana getirdiği psikolojik ve ilişkilere etkilerini fark etme ve siber ortamlarda empati kurarak davranışlarını yeniden biçimlendirme konularına yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Yedinci oturumda; siber ortamlarda olumlu davranmanın önemini fark ettirme, olumsuz davranışların diğer insanlara etkilerini fark ettirme, siber ortamlarda sağlıklı paylaşımlar yapma konularında çalışmalar yapılmıştır. Son oturum olan sekizinci oturumda ise grup süreci değerlendirilmiş ve son test uygulaması gerçekleştirilerek süreç sonlandırılmıştır.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde örneklemin küçük olması ($n < 30$) nedeni ile parametrik olmayan testler kullanılmıştır. Deney grubunun 'siber kurban olma' ve 'siber zorba olma' sıklık düzeyleri ve 'empati' düzeylerine ilişkin ön test ve son test puanları Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi ile karşılaştırılmıştır. Aynı şekilde kontrol grubunun 'siber kurban olma' ve 'siber zorba olma' sıklık düzeyleri ve 'empati' düzeylerine ilişkin ön test ve son test puanları Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi ile karşılaştırılmıştır. Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi ilişkili örneklem grupları arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığını, farklılığın yönünü ve miktarını ortaya koymaktadır (Büyüköztürk, 2009). Deney ve kontrol gruplarının 'siber kurban olma' ve 'siber zorba olma' sıklık düzeyleri ve 'empati' düzeylerine ilişkin son test puanları Mann-Whitney U testi ile karşılaştırılmıştır. Mann Whitney U Testi, birbiri ile ilişkisi olmayan örneklem grupları arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığını test etmektedir (Büyüköztürk, 2009). Verilerin analizi SPSS 24.0 paket programı üzerinden istatistiksel işlemlere alınmıştır. Bulguların analizlerinde anlamlılık düzeyi .05 olarak esas alınmıştır. Araştırmanın nitel olarak odak grup görüşmesi ile elde edilen verileri için betimsel analizden yararlanılmıştır. Betimsel analiz ile toplanan verilerin belirlenen temalara uygun şekilde özetlenmesi ve yorumlanması söz konusu olmaktadır. Katılımcı görüşlerinin ortaya konması sürecinde katılımcıların sorulara yönelik görüşlerini yansıtan alıntılara yer verilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2003).

BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde araştırmada cevap aranılan soruların sırasına uygun olarak ulaşılan bulgulara yer verilmiştir. Elde edilen bulgular nicel ve nitel yöntemler için ayrı ayrı sunulmuştur.

Nicel Bulgular

Araştırmada ilk olarak "Deney grubunun uygulama öncesinde Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği'nin siber zorba olma ve siber kurban olma alt

ölçekleri ön test ve son test puanları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık var mıdır?" sorusuna cevap aranmıştır. Tablo 1 deney ve kontrol gruplarının uygulama öncesi siber zorba olma ve siber zorbalık kurbanı olma durumlarına ilişkin betimsel bulguları göstermektedir.

Tablo 1. Deney Grubundaki Katılımcıların Uygulama Öncesinde Siber Zorba Olma ve Siber Zorbalık Kurbanı Olma Alt Ölçeklerine Verdikleri Yanıtlara İlişkin Dağılımı

Alt Ölçek	Seçenekler	(f)	(%)
Siber Zorbalık Kurbanı Olma	Hiçbir Zaman	9	75
	Bir Defa	1	8,3
	Bir İki Defa	2	16,7
	Çok Kez	--	--
	Pek Çok Kez	--	--
Siber Zorbalık Yapma	Hiçbir Zaman	4	33,3
	Bir Defa	2	16,7
	Bir İki Defa	6	50
	Çok Kez	--	--
	Pek Çok Kez	--	--

Tablo 1 incelendiğinde ve deney grubundaki katılımcıların uygulama öncesinde en yüksek oranda verdikleri katılımcı yanıtlarına bakıldığında; katılımcıların dörtte üçü (%75) son bir ay içerisinde siber zorbalığa "Hiç" maruz kalmadıkları, diğer taraftan katılımcıların yarısı ise (%50) son bir ay içerisinde "Bir İki Defa" zorbalık yaptıkları yönünde görüş bildirmişlerdir.

Araştırmada ikinci olarak "Deney grubundaki katılımcıların uygulama sonrasında Siber Zorbalık ve İnternet Saldırancılığını Tarama Ölçeği'nin siber zorba olma ve siber kurban olma alt ölçekleri ön test ve son test puanları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık var mıdır?" sorusuna cevap aranmıştır. Tablo 2, deney ve kontrol gruplarının uygulama sonrasında siber zorba olma ve siber zorbalık kurbanı olma durumlarına ilişkin betimsel bulguları göstermektedir.

Tablo 2. Deney Grubundaki Katılımcıların Uygulama Sonrasında Siber Zorba Olma ve Siber Zorbalık Kurbanı Olma Alt Ölçeklerine Verdikleri Yanıtlara İlişkin Dağılımı

Alt Ölçek	Seçenekler	(f)	(%)
Siber Zorbalık Kurbanı Olma	Hiçbir Zaman	9	75
	Bir Defa	2	16,7
	Bir İki Defa	--	--
	Çok Kez	1	8,3
	Pek Çok Kez	--	--
Siber Zorbalık Yapma	Hiçbir Zaman	9	75
	Bir Defa	1	8,3
	Bir İki Defa	2	16,7
	Çok Kez	--	--
	Pek Çok Kez	--	--

Tablo 2 incelendiğinde ve deney grubundaki katılımcıların en yüksek oranda verdikleri yanıtlara bakıldığında katılımcıların dörtte üçünün (%75) psiko-eğitim uygulamasının ardından son bir ay içerisinde “Hiç” zorbalığa maruz kalmadıkları, diğer taraftan aynı oranda (%75) katılımcının ise son bir ay içerisinde “Hiç” siber zorbalık yapmadıkları yönünde görüş bildirdikleri görülmektedir. Bu bulgular uygulama öncesinde siber zorbalık kurbanı olma alt ölçeğine verilen katılımcı yanıtları ile uygulama sonrasında bu boyutta verilen katılımcı yanıtlarının aynı olduğunu göstermektedir. Elde edilen sonuçlar ile birlikte değerlendirildiğinde uygulama öncesi ile sonrasında siber zorbalık kurbanı olma alt ölçeğine verilen yanıtların aynı olduğu görülmektedir. Siber zorbalık yapma alt ölçeğinde ise uygulama öncesinde katılımcıların “Bir Defa” seçeneğini işaretleme oranı %17 iken; uygulama sonrasında bu oran %8’e düşmüştür. “Bir iki defa” seçeneğine işaretleyen katılımcı oranı uygulama öncesinde %50 iken, bu oran uygulama sonrasında %17’ye gerilemiştir.

Tablo 3’te kontrol grubundaki katılımcıların psiko-eğitim uygulaması öncesinde siber zorbalık kurbanı olma ve siber zorbalık yapma alt ölçeklerine verdikleri yanıtların frekans ve yüzde oranları yer almaktadır.

Tablo 3. Kontrol Grubunun Uygulama Öncesinde Siber Zorba Olma ve Siber Zorbalık Kurbanı Olma Alt Ölçeklerine Verdikleri Yanıtlara İlişkin Dağılımı

Alt Ölçek	Seçenekler	(f)	(%)
Siber Zorbalık Kurbanı Olma	Hiçbir Zaman	9	75
	Bir Defa	2	16,7
	Bir İki Defa	1	8,3
	Çok Kez	--	--
	Pek Çok Kez	--	--
Siber Zorbalık Yapma	Hiçbir Zaman	4	33,3
	Bir Defa	3	25,0
	Bir İki Defa	4	33,3
	Çok Kez	1	8,3
	Pek Çok Kez	--	--

Tablo 3'te verilen analiz sonuçlarına göre uygulama öncesinde katılımcıların dörtte üçünün (%75) son bir ay içerisinde siber zorbalığa maruz kalmadıkları, üçte birine yakınının (%33) ise son bir ay içerisinde "Hiç" siber zorbalık yapmadıkları ve aynı oranda (%33) katılımcının da "Bir iki defa" siber zorbalık yaptıkları yönünde görüş bildirdikleri gözlenmiştir.

Tablo 4'te kontrol grubundaki katılımcıların psiko-eğitim uygulaması sonrasında siber zorbalık kurbanı olma ve siber zorbalık yapma alt ölçeklerine verdikleri yanıtların frekans ve yüzde oranları yer almaktadır.

Tablo 4. Kontrol Grubundaki Katılımcıların Uygulama Sonrasında Siber Zorba Olma ve Siber Zorbalık Kurbanı Olma Alt Ölçeklerine Verdikleri Yanıtlara İlişkin Dağılımı

Alt Ölçek	Seçenekler	(f)	(%)
Siber Zorbalık Kurbanı Olma	Hiçbir Zaman	10	83,3
	Bir Defa	1	8,3
	Bir İki Defa	1	8,3
	Çok Kez	--	--
	Pek Çok Kez	--	--
Siber Zorbalık Yapma	Hiçbir Zaman	6	50
	Bir Defa	2	16,7
	Bir İki Defa	4	33,3
	Çok Kez	--	--
	Pek Çok Kez	--	--

Tablo 4’te yer alan analiz sonuçları en yüksek oranlara göre incelendiğinde, control grubundaki katılımcıların büyük bir çoğunluğunun (%88) verilen soruyu son bir ay içerisinde siber zorbalığa “Hiçbir Zaman” maruz kalmadıkları yönünde, yarısının (%50) ise son bir ay içerisinde “Hiçbir Zaman” siber zorbalık yapmadıkları yönünde yanıtladıkları görülmektedir.

Empati Yönelimli Siber Zorbalık Psiko-Eğitim Programının Etkililiğine İlişkin Bulgular

Deney grubundaki katılımcıların Temel Empati Ölçeği ile Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeğinden aldıkları ön test ve son test puanlarına ilişkin betimsel bulgular Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Deney Grubunun Temel Empati Ölçeği ve Siber Zorbalık ile İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği Ön Test ve Son Test Puanlarına İlişkin Betimsel İstatistikler

Ölçek	Grup	Test	\bar{x}	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
Siber Zorba Olma	Deney	Ön test	1,2963	,23846	1,00	1,67
		Son test	1,2037	,39874	1,00	2,33
Siber Zorbalık Kurbanı Olma	Deney	Ön test	1,5076	,42545	1,00	2,27
		Son test	1,6970	,60219	1,09	3,00
Empati	Deney	Ön test	2,8458	,29423	2,10	3,25
		Son test	2,9417	,23436	2,60	3,25

Tablo 5 incelendiğinde deney grubundaki katılımcıların siber zorba olma, siber zorbalık kurbanı olma ve empati ön test ve son test puanlarının aritmetik ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum değerleri arasındaki farklılıklar görülmektedir. Bu değerler arasındaki farklılığın istatistiksel açıdan anlamlı olup olmadığını belirlemek amacı ile Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi uygulanmıştır. Bu analize ilişkin bulgular Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6. Deney Grubunun Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği ile Temel Empati Ölçeği Ön Test ve Son Test Wilcoxon İşaretili Sıralar Testi Sonuçları

Ölçek	Test	N	\bar{x}	Topla m	Z	p
Siber Zorbalık Kurbanı Olma	Negatif (Son)	4	5,25	21,00	-1,42	,15
	Pozitif (Ön)	8	7,13	57,00		
Siber Zorba Olma	Negatif (Son)	7	4,00	28,00	-1,41	,15
	Pozitif (Ön)	1	8,00	8,00		
	Eşit	4				
Empati	Negatif (Son)	5	4,40	22,00	-,56	,57
	Pozitif (Ön)	5	6,60	33,00		
	Eşit	2				

Tablo 6’da verilen bulgular değerlendirildiğinde deney grubunun Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği Siber Zorba Olma ve Siber Zorbalık Kurbanı Olma alt ölçekleri ile Temel Empati Ölçeği ön test ve son test puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir farklılık bulunmadığı anlaşılmaktadır ($p < .05$).

Araştırmada cevap aranan bir diğer soru “Deney ve kontrol grubunun Temel Empati Ölçeği ile Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği ön test puanları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık var mıdır?” olmuştur. Bu araştırma sorusuna cevap bulmak amacıyla Mann-Whitney U Testi uygulanmış ve uygulama sonrasında elde edilen bulgular Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Temel Empati Ölçeği ile Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği Ön Test Puanlarının Deney ve Kontrol Gruplarına İlişkin Karşılaştırmalı Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Ölçek	Grup	N	\bar{x}	Toplam	U	p
Siber Zorbalık Kurbanı Olma	Deney	12	11,92	143,00	65,00	,68
	Kontrol	12	13,08	157,00		
Siber Zorba Olma	Deney	12	13,29	159,50	54,00	,29
	Kontrol	12	11,71	140,50		
	Deney	12	11,00	132,00		
Empati	Kontrol	12	14,00	168,00		

Tablo 7'deki analiz sonuçları incelendiğinde deney ve kontrol gruplarının Siber Zorbalık Kurbanı Olma ve Siber Zorba Olma alt ölçekleri ile Temel Empati Ölçeğinden aldıkları ön test puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmektedir ($p < .05$).

Araştırmanın cevap aranılan bir diğer sorusu “Deney ve kontrol gruplarının Temel Empati Ölçeği ile Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği son test puanları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık var mıdır?” olmuştur. Bu soruya cevap bulmaya yönelik olarak veriler üzerinde Mann-Whitney U Testi uygulanmış ve uygulama sonrasında elde edilen bulgular Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Temel Empati Ölçeği ile Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği Son Test Puanlarının Deney ve Kontrol Gruplarına İlişkin Karşılaştırmalı Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Ölçek	Katılımcı	N	\bar{x}	Toplam	U	p
Siber Zorbalık Kurbanı Olma	Deney	12	14,42	173,00	49,000	,183
	Kontrol	12	10,58	127,00		
Siber Zorba Olma	Deney	12	11,63	139,50	61,500	,498
	Kontrol	12	13,38	160,50		
Empati	Deney	12	14,38	172,50	49,500	,192
	Kontrol	12	10,63	127,50		

Tablo 8’deki analiz sonuçları incelendiğinde deney ve kontrol gruplarının Siber Zorbalık Kurbanı Olma ve Siber Zorba Olma alt ölçekleri ile Temel Empati Ölçeğinden aldıkları son test puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir farklılık bulunmadığı görülmektedir ($p < .05$).

Kontrol grubundaki katılımcıların Temel Empati Ölçeği ile Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeğinden aldıkları ön test ve son test puanlarına ilişkin betimsel bulgular Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9. Kontrol Grubunun Temel Empati Ölçeği ve Siber Zorbalık ile İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği Ön test ve Son test Puanlarına İlişkin Betimsel İstatistikler

Ölçek	Grup	Test	\bar{x}	Standart Sapma	Min.	Maks.
Siber Zorba Olma	Kontrol	Ön test	1,32	,42	1,00	2,56
		Son test	1,23	,29	1,00	1,89
Siber Zorbalık Kurbanı Olma	Kontrol	Ön test	1,60	,54	1,00	2,82
		Son test	1,37	,31	1,00	1,82
Empati	Kontrol	Ön test	2,95	,14	2,75	3,30
		Son test	3,85	,57	2,75	4,80

Tablo 9 incelendiğinde kontrol grubunun siber zorba olma, siber zorbalık kurbanı olma ve empati ön test ve son test puanlarının aritmetik ortalamaları, standart sapmaları, minimum ve maksimum puanları arasında ki farklılıklar görülmektedir. Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği ile Temel Empati Ölçeği Ön Test ve Son Test Puanları arasındaki farklılığın istatistiksel açıdan anlamlı olup olmadığını kontrol amacıyla Wilcoxon İşaretili Sıralar Testi uygulanmış, test sonucunda elde edilen veriler Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Kontrol Grubunun Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği ile Temel Empati Ölçeği Ön Test ve Son Test Puanları Wilcoxon İşaretili Sıralar Testi Sonuçları

Ölçek	Test	N	Ortalama	Toplam	Z	p
Siber Zorbalık Kurbanı Olma	Negatif (Son)	8	5,88	47,00	-	,04
	Pozitif (Ön)	2	4,00	8,00		
	Eşit	2				
Siber Zorba Olma	Negatif (Son)	6	4,25	25,50	-,36	,71
	Pozitif (Ön)	3	6,50	19,50		
	Eşit	3				
Empati	Negatif (Son)	1	1,00	1,00	-	,00
	Pozitif (Ön)	11	7,00	77,00		

Tablo 10 incelendiğinde, kontrol grubunun Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeğinin Siber Zorbalık Kurbanı Olma alt ölçeği ile Temel Empati Ölçeği ön test ve son test puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Söz konusu farklılık Siber Zorbalık Kurbanı Olma son test sonuçları ve Temel Empati

Ölçeğinden elde edilen ön test puanlarının lehine gerçekleşmiştir. Fakat ‘Siber Zorba Olma alt ölçeği ön test ve son test puanları arasında istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde bir farklılık olmadığı görülmüştür ($p < .05$).

Nitel Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde, bu araştırma için hazırlanan ve süreçte uygulanan Empati Yönelimli Siber Zorbalık Psiko-eğitim Programı’na ilişkin olarak deney grubundaki öğrencilerle yapılan odak grup görüşmesi analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

Odak grup görüşmesinde ($n=12$) katılımcılara ilk olarak “Siber zorbalık kavramını eğitimden önce duymuş muydunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Görüşme sürecinde katılımcıların neredeyse tamamı ($n=11$) siber zorbalık kavramını daha önce duyduğunu, bir öğrenci ise bu kavramı daha önce hiç duymadığını belirtmiştir. Siber zorbalık kavramını daha önce duyduğunu ifade eden 11 katılımcıdan yedisi daha önce siber zorbalık kavramını duyduğunu, ancak kavramın tam olarak ne anlama geldiğini eğitim ile birlikte öğrendiğini ifade etmiştir. Bu bulgu, öğrencilerin siber zorbalık kavramına yabancı olmadıklarını ancak tam olarak ne anlam ifade ettiğini kendilerine verilen eğitim sonrasında daha iyi anladıklarını göstermektedir.

Görüşme sürecinde öğrencilere yöneltilen diğer bir soru “Sizce grup olarak biz bu eğitim süresince hedeflerimize ulaşabildik mi?” sorusu olmuştur. Katılımcıların görüşleri sınıflandırıldığında, üyelerin tamamı ($n=12$) eğitim sürecinde a) siber zorbalığın ne olduğu, b) ne amaçlarla gerçekleştirildiği, c) etkilerinin neler olduğu, d) empatinin ne olduğu ve nasıl kurulduğu, e) empatinin siber zorbalık sürecindeki önemi konularında bilgi ve farkındalık kazandıklarını ifade etmiştir.

Görüşme sürecinde öğrencilere yöneltilen diğer bir soru “Eğitim programının içeriğinde mutlaka olması gereken ya da içerikten çıkarılması gerektiğini düşündüğünüz konular var mı? Varsa hangi konular belirtiniz.” sorusu olmuştur. Katılımcıların dokuzu psiko-eğitim programının içeriğini yeterli bulduklarını, herhangi bir ekleme ve çıkarma yapmaya ihtiyaç olmadığını belirtirken, katılımcıların üçü ise içeriğe eklenmesi ve çıkarılması yönünde düşündükleri konuları belirtmiştir.

Öğrencilere yöneltilen bir diğer soru “Bu eğitimden neler öğrendiniz? Neler hatırlıyorsunuz?” olmuştur. Katılımcıların yedisi eğitim sürecinde uygulanan etkinlikleri, okunan kısa hikayeleri ve örnek olayları, izlenen videoları hatırladıklarını ifade etmiştir. Katılımcıların tamamı siber zorbalığın kişiler üzerindeki olumsuz etkilerine ve empatinin bu süreçteki önemine yönelik yanıtlar vermiştir.

Bu soruya ait alt sorularda ise katılımcılara ilk olarak “Siber zorbalık yapma konusunda neler öğrendiniz?” sorusu yöneltilmiştir.

Katılımcılar bu soruya siber zorbalığın bir iletişim problemi olduğu, etkilerinin çok ağır ve kontrol edilmesinin güç olduğu, empati ile ilişkili olduğu, kişilerin hayatını etkileyen ciddi bir problem olduğu yönünde cevap vermişlerdir.

Katılımcılara ikinci alt soru olarak “Siber zorbalığa maruz kalma konusunda neler öğrendiniz?” yöneltilmiştir.

Katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtlar siber mağduriyetin yaygın olarak meydana geldiği, siber zorbalığa maruz kalmamak için interneti güvenli kullanmanın önemli olduğu, özel bilgileri paylaşmamanın ve yabancı kişiler ile iletişime geçmemenin gerekliliği yönünde olmuştur. İki katılımcı siber zorbalığa maruz kaldığında eğitim öncesinde yaşadıkları olaylardan yetkilileri haberdar etmeye karşı olduklarını ancak eğitimden sonra kendi güvenlikleri için bildirmeleri gerektiği konusunda farkındalık kazandıklarını ifade etmiştir.

Katılımcılara üçüncü sırada sorulan alt soru “Empati konusunda neler öğrendiniz?” olmuştur.

Katılımcıların verilen eğitimin siber zorbalığı önlemede etkili olduğunu, empatik davranışın çatışmaları azalttığını, eğitimin düşünce ve davranışlarının değişmesinde etkili olduğunu vurguladıkları ve farkındalık kazandıklarını belirttikleri görülmektedir.

Görüşme sürecinde öğrencilere yöneltilen diğer bir soru “Sizce grup arkadaşlarınız bu eğitimden faydalandılar mı? (Evet ise ne şekilde? Örnek verebilir misiniz?)” olmuştur.

Katılımcılardan dördü grup arkadaşlarının daha az siber zorbalık yaptıklarını ve beşi siber zorbalığa karşı daha duyarlı olduklarını ve önlem aldıklarını belirtmiştir.

Görüşme sürecinde katılımcı öğrencilere yöneltilen diğer bir soru ile aldıkları eğitimin beğendikleri ve beğenmedikleri yönlerini belirtmeleri istenmiştir. Katılımcılardan dördü eğitim sürecinde video ve görsellerin ilgi çekici olduğunu belirtmiş, iki katılımcı ise etkinliklerin eğlenceli ve grup içi etkileşimin iyi olduğunu vurgulamıştır. Bu durumun aksine katılımcılardan ikisinin eğitimde konu ve örneklerde tekrara düştüğü, birisinin grup içi etkinliklere katılmakta güçlük yaşadığı ve grup içi etkileşimin yeterli olmadığı yönünde cevap verdiği gözlenmiştir.

Odak grup görüşmesinde öğrencilere sorulan diğer bir soru “Empati ile siber zorbalık davranışı arasındaki ilişki konusunda neler hatırlıyorsunuz?” olmuştur. Katılımcılardan bazıları (n=6) empatik bakış açısının siber zorbalığı azalttığını; bazıları (n=2) empatik bakış ile duygu, düşünce ve davranışların değişebileceğini ve bazıları da (n=2) empatik bakışın üyeler arasında etkili iletişimi sağladığını hatırladıklarını ifade etmiştir.

Odak grup görüşmesi sürecinde öğrencilere ayrıca “Sizce bu eğitim programı amacına ulaştı mı? Bu konudaki olumlu ya da olumsuz görüşünüzü açıklar mısınız?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcılardan bir bölümü (n=2) eğitim süresinin yeterli olmadığını, büyük çoğunluğu da (n=8) programın empati ve siber zorbalık konusunda amacına ulaştığını ifade etmiştir.

Görüşmede son olarak katılımcılara “Tanıdıklarınıza ya da başkalarına benzer bir eğitim programına katılmalarını tavsiye eder misiniz/önerir misiniz?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların tamamı (n=12) benzer bir eğitime katılmayı başkalarına da önereceklerini ifade etmiştir.

Odak grup görüşmesi sonucunda elde edilen yanıtlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde grup üyelerince eğitim programının amacına ulaştığı (n=12), empati ve siber zorbalık konularında yeterli bir içeriğe sahip olduğu (n=9), uygulanan etkinliklerin ve kullanılan video ve görsellerin yeterli olduğu (n=11); grup arkadaşlarının bu eğitimden yararlanmaları (n=6) gibi boyutlarını beğendikleri; bu

durumun aksine bazı konuların tekrarlanması (n=3) ve grup içi etkileşimin zaman zaman azalmasını (n=2) ise beğenmedikleri belirlenmiştir.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Araştırmanın bu bölümünde araştırma sonucunda elde edilen nicel ve nitel sonuçlara ve bu sonuçların literatür doğrultusunda tartışılmasına yer verilmiştir. Araştırma sonuçları bazı sınırlılıklar dikkate alınarak tartışılmaktadır.

Psiko-Eğitim Programının Etkililiğine Yönelik Nicel Sonuçlar ve Tartışma

Deney grubunun “Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği” siber zorba olma ve siber zorbalık kurbanı olma alt ölçekleri ön test ve son test puanları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık bulunmamıştır.

Kontrol grubunun “Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği” siber zorba olma ve siber zorbalık kurbanı olma alt ölçekleri ön test ve son test puanları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık bulunmamıştır.

Deney ve kontrol grubunun “Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği” siber zorba olma ve siber zorbalık kurbanı olma alt ölçekleri ön test ve son test puanları arasında da anlamlı düzeyde bir farklılık bulunmamıştır.

Bu bulgulardan hareketle empati yönelimli siber zorbalık psiko-eğitim programının öğrencilerin siber zorba ve siber zorbalık kurbanı olma durumlarına etkisinin olmadığı söylenebilir. Literatürde siber zorbalığı önleme ve müdahale etme (Altundağ, 2018; Gökmen, 2019; Özbay, 2017; Peker, 2013; Tanrıkulu, 2013) ile farkındalık geliştirme (Aydın, 2016; Kavuk, 2016) amaçlı yapılmış olan araştırmaların bulguları siber zorbalığı önleme veya müdahale etme amaçlı olarak hazırlanan ve uygulanan eğitim programlarının siber zorbalık ve siber mağduriyeti azaltmada etkili olduğunu göstermektedir. Araştırma sonuçlarının literatürden farklı olmasında çeşitli durumların etkili olduğu söylenebilir.

Cioppa, O'Neil ve Craig (2015), siber zorbalık müdahale programlarının sistematik incelemesini yaptıkları çalışmalarında inceledikleri programları çeşitli ölçütler açısından değerlendirmişlerdir. Bu ölçütler; programın birden fazla yerde uygulanması, deney ve kontrol grubunun benzer özellikler taşıması, izleme sürecinin gerçekleştirilmesi, verilerin birden fazla kaynaktan elde edilmesi, zorbalık ve zorbalığa maruz kalma konularında etkili sonuçlanması, okula yönelik olumlu sonuçların olması, programın ön test ve son test sonuçlarından hareketle düzenlenmesi şeklinde sıralanmaktadır. Bu araştırmada etkisi test edilen psiko-eğitim programının; deney ve kontrol gruplarının benzer özellikler taşıması, ön test ve son test gruplu yarı deneysel desene dayalı olması, uygulanması kolay bir şekilde hazırlanması ölçütleri ile benzerlik taşıdığı söylenebilir. Elde edilen bulgularda psiko-eğitim programının siber zorba olma ve siber zorbalık kurbanı olma konularında etkili şekilde sonuçlanmamasında siber zorbalık değişkeninin doğası, çalışma grubunun yaş ve kültürel özellikleri, çalışma bağlamı, oturum içerikleri ve sayısı gibi durumların etkili olduğu söylenebilir.

Psiko-eğitim programlarında bir oturumun ergenler için 50-60 dakika sürmesi ve grubun haftada bir kez toplanması; oturumların gerçekleştirildiği yerin katılımcıların etkileşimine ve ulaşım sağlamasına elverişli olması gerekmektedir (Güçray, vd., 2009). Psiko-eğitim programının hazırlanması sürecinde tüm bu hususlara dikkat edilmiştir. Yalnızca oturum süreci içeriğin yoğunluğu nedeni ile 75 dakika olarak planlanmıştır. Bu durumun araştırma sonuçları üzerinde etkisi olduğu söylenebilir.

Empati yönelimli siber zorbalık psiko-eğitim programının siber zorba olma ve siber zorbalık kurbanı olma düzeyleri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmamasının temel sebepleri olarak deney grubundaki katılımcıların içinde buldukları gelişim dönemi itibarıyla eğlenme ve şaka amaçlı olarak siber zorbalık yapıyor olmaları ve bunu bir zorbalık olarak nitelendirmemeleri, dedikodu yapma ve olumsuz yorum yapma gibi davranışları siber zorbalık olarak değerlendirmemeleri, programın uygulandığı grubun dışındaki öğrenciler tarafından siber zorbalık davranışlarının devam ediyor olma ihtimali nedeni ile mağduriyetlerin engellenememesi olabilir. Psiko-eğitim programı okula devam eden 12, 9. ve 10. sınıf öğrencisine uygulanmıştır. Eğitimi alan

öğrencilerin diğer sınıflar ile etkileşimi devam ettiğinden mağduriyet olaylarının devam ettiği söylenebilir. Ayrıca psiko-eğitim uygulamasının ikinci dönem sonlarında gerçekleştirilmiş olması ve öğrencilerin ders yoğunluklarının azalmasına bağlı olarak dikkat ve ilgilerinin dağınıklığı, siber zorbalık davranışlarında artışın meydana gelmesi gibi durumların da sonuç üzerinde etkili olabileceği düşünülebilir.

Donat-Budacıoğlu (2014), şiddet ve saldırganlığı önleme ve müdahale etmeye yönelik yapılan çalışmaları incelediği araştırmasında konuyla ilgili 22 farklı çalışmayı incelemiş ve on oturumdan fazla süren eğitimlerin daha etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Araştırmada siber zorbalık türü davranışların azalmasında eğitim programının beklenen etkinin görülmemesinde oturum sayısının 10'dan az olması da belirleyici olmuş olabilir.

Araştırma bulgularına bakıldığında deney grubunun Temel Empati Ölçeği ön test ve son test puanları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık olmadığı anlaşılmıştır. Bu bulgudan hareketle deney grubunu oluşturan katılımcıların empati düzeylerinde psiko-eğitim uygulaması sonrasında istenilen düzeyde bir farklılığın meydana gelmediği söylenebilir. Ayrıca deney ve kontrol gruplarının Temel Empati Ölçeği ön test ve son test puanları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık görülmemiştir. Araştırma bulgularından hareketle uygulanan empati yönelimli siber zorbalık psiko-eğitim programının öğrencilerin empati düzeylerini geliştirmede etkili olmadığı söylenebilir.

Empati becerisinin siber zorbalık davranışları üzerindeki etkisi ile ilgili alan yazın incelendiğinde, düşük empatiye sahip olmanın siber zorbalık yapma eğilimini arttırdığı (Doane vd., 2014), empati becerisi düşük öğrencilerin daha fazla siber zorbalık yaptıkları (Ang ve Goh, 2010) sonucuna ulaşıldığı görülmektedir. Bu sonuçlardan hareketle empatinin siber zorbalık konusundaki rolünün önemli olduğu ve siber zorbalığı önleme sürecinde empati becerisinin geliştirilmesinin programın etkililiğini artırabileceği görülmektedir. Literatürde empati yönelimli olarak hazırlanan siber zorbalığı önleme çalışmasına rastlanılmamıştır. Ancak empati eğitimi ile zorbalık ve saldırganca davranışları önlemeye yönelik ulaşılabilen bir çalışmanın mevcut olduğu görülmektedir (Şahin, 2007).

Bu araştırmada empati becerisinin kazandırılmasına yönelik programın hazırlanması sürecinde empati eğitimi ile ilgili çalışmalardan faydalanılmıştır. Empati/iletişim becerisini geliştirmek üzere kullanılan dört teknik didaktik/bilgi verme (didactic) modeli, yaşantıyla öğrenme (experiential) modeli, rol oynama (role playing) ve modelden öğrenme (modeling) şeklinde sıralanmaktadır (Dalton, Sundblad ve Hylbert, 1973). Empati eğitimlerinde yukarıda belirtilen modellerin tümü birlikte kullanılabileceği gibi bir veya birkaçı birlikte de kullanılabilir (Dökmen, 1988).

Brewer ve Kerslake (2015), siber zorbalığa yönelik geliştirilen eğitim programlarının oluşturulmasında empati becerisine yer verilmesinin ve sorunun psikolojik açıdan ele alınmasının programı daha etkili hale getirdiğini ifade etmiştir. Benzer şekilde Lee ve Shin (2017), siber zorbalık kurbanlarının neler yaşadıklarını empati aracılığıyla fark etmelerini sağlamanın siber zorbalığın azaltılmasında etkili olacağını belirtmektedir. Empati eğitimi sürecinde örnek olay temelli siber zorbalık videolarının kullanılmasının, siber zorbalığa maruz kalan kişilerin neler hissettiklerini anlama çalışmalarının yapılmasının, siber zorbalığı bu davranışa hangi durumların ittiğinin anlaşılmasının; empatiyi siber zorbalığı önleme sürecinde etkili kıldığı belirtilmektedir (Brewer ve Kerslake, 2015; Lee ve Shin, 2017; Slonje ve Smith, 2008). Bu bilgiler empati aracılığı ile siber zorbalığın önlenmesi sürecinde çeşitli görsellerden ve örnek olaylardan faydalanılması gerektiğini göstermektedir. Gökmen (2019) gerçek olaylardan hareketle oluşturulan eğitim amaçlı videoların konuya yönelik ilgiyi artırdığını, empati kurmayı kolaylaştırdığını vurgulamıştır.

Bu araştırma kapsamında hazırlanan psiko-eğitim programında empati eğitimi sürecinde empati kavramına ilişkin ilk aşamada bilgi verilmiş, duygularla ilgili çalışmalar yapılmış, örnek olaylar ve rol oynamaya dayalı örnek hikayelerden faydalanılmıştır. Ancak bu hikayeler kısa film ve videolar şeklinde değil sözlü olarak paylaşılmıştır. Eğitim programının siber zorbalık davranışlarını azaltmada etkili olmamasının psiko-eğitim programı içerisinde gerçek olay ve kişilerden hareketle hazırlanan video ve siber araçlara dayalı görsellere yeterince yer verilmemiş olmasının bir neden olarak etkili olmuş olabileceği söylenebilir. Yeni nesil gençlerin teknoloji ve görsel/işitsel araçlar ile

iç içe büyümesi ve görsel ve işitsel materyallere alışkın olmaları (Prensky, 2004), video filmlerin hedeflenen duyuşsal etkiyi daha kolay sağlaması gibi etkenler göz önüne alındığında eğitim programı içeriğinin görsel ve işitsel araçlar ile zenginleştirilmesinin önemli olduğu görülmektedir.

Siber zorbalığı önlemeye ve azaltmaya yönelik çalışmaların bir bütün halinde yürütülmesinin önemli olduğu söylenebilir. İlk adım olarak, eğitimcilere, hızla gelişen yeni teknolojiler çağında kapsayıcı, eğitici ve yasal olarak savunmasız politikalar ve uygulamalar geliştirmek ve uygulamak için ihtiyaç duydukları araçları sağlamaktır. Bu sürecin devamı ile öğrencilerin daha güvenli ortamlarda eğitimlerine devam edebilmeleri mümkün olmaktadır (Shariff, 2005). Araştırma sürecinde uygulanan psiko-eğitim programının siber zorbalık davranışlarına beklenen etkisinin meydana gelmemesinde, önleme ve azaltmaya yönelik tek yönlü bir çalışma yapılmış olmasının ve bu çalışmanın diğer kaynaklarla desteklenmemesinin etkili olduğu söylenebilir.

Bu sonuçlardan hareketle empati yönelimli siber zorbalık psiko-eğitim programının deney grubundaki öğrencilerin siber zorbalık ve empati düzeyleri üzerinde beklenen etkiyi sağlayamamasında, programın süresinin bir beceri kazandırmak için yeterli uzunlukta olmaması; eğitim içeriğinde bilgi ve iletişim teknolojilerine, siber araçlara ve gerçek yaşamdan alınmış hikayelere yeterince yer verilmemiş olması, çalışmanın tek bir kaynaktan yürütülerek aile, okul ve arkadaşlar gibi diğer kaynakların sürece dahil edilmemesi gibi değişkenlerin etkili olduğu söylenebilir.

Empati Yönelimli Siber Zorbalık Psiko-eğitim Programının Değerlendirilmesine İlişkin Nitel Bulgular ve Tartışma

Odak grup görüşmesi sonucunda elde edilen nitel bulgular değerlendirildiğinde psiko-eğitim programının siber zorbalığın ne olduğu, hangi türlerinin bulunduğu, siber zorbalık kurbanları için ne gibi etkilerinin olduğu, siber ortamlarda güvenliği sağlamanın önemi, empatinin ne olduğu, nasıl kurulduğu ve siber ortamlardaki davranışlar üzerindeki etkileri konularında bilgi ve farkındalık sağladığı ancak siber zorbalık davranışlarını azaltma ve empati düzeyini artırma konularında beklenen etkiyi

sağlayamadığı; programın içeriğinde kullanılan teknikler ve materyallerde çeşitli güncellemeler yapıldığında eğitim programının etkililiğini artırabileceği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Araştırma sonucunda elde edilen nicel ve nitel sonuçlara bakıldığında, özetle nicel çalışma sonucunda deney grubundaki katılımcıların psiko-eğitim uygulaması öncesinde ve sonrasında empati düzeyleri, siber zorbalık yapma ve siber kurban olma sıklıkları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı; ayrıca deney ile kontrol grubu arasında da bu değişkenler açısından anlamlı bir farklılığın oluşmadığı görülmüştür. Nitel bulgulardan hareketle ise psiko-eğitim programının katılımcılar tarafından faydalı bulunmasına rağmen içeriğinde ve uygulama sürecinde çeşitli değişikliklere gidilmesinin yararlı olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Öneriler

Araştırma sonucunda, empati yönelimli olarak hazırlanan siber zorbalık psiko-eğitim programının deney grubundaki öğrencilerin siber zorbalık davranışları ve empati düzeyleri üzerinde beklenen etkiyi oluşturamadığı görülmüştür. Psiko-eğitim programı yeniden düzenlenerek farklı gruplar üzerinde yeni araştırmaların yapılması önerilebilir.

Bundan sonraki araştırmalarda siber zorbalığı önleme ve müdahale etmeye yönelik eğitim programlarının hazırlanması sırasında oturum sayısının artırılması ve her bir oturum için sürenin 50-60 dakika ile sınırlandırılması önerilebilir.

Araştırma sonucunda siber zorbalık davranışlarının sıklığını azaltmada tek başına bir eğitim programının etkili olamayabileceği görülmektedir. Siber zorbalığı önlemeye ve azaltmaya yönelik çalışmaların bir bütün halinde yürütülmesi önemlidir. Bu süreçte Milli Eğitim Bakanlığı, kolluk kuvvetlerinin, eğitim ve hukuk alanındaki akademisyenlerin, internet şirketlerinin ve sivil toplum örgütlerinin siber zorbalığı azaltmak için birlikte çalışmaları ve işbirliği yapmaları önem taşımaktadır. Bundan sonraki çalışmalarda farklı paydaşların da süreç içerisinde destekleyici olarak kullanılması önerilebilir.

Eğitim programının içeriği ve yöntemlerinin empati eğitim teknikleri ile zenginleştirilerek farklı araştırmalar ve değişik örneklemler üzerinde denenmesi önerilebilir.

Bu araştırma siber zorba olma ve siber zorbalık kurbanı olma durumlarını birlikte ele almıştır. Bundan sonra yapılacak araştırmalarda sonuçların etkililiğinin arttırılması amacı ile uygulanan eğitim programlarının siber zorba olma ve siber zorbalık kurbanı olma açısından ayrı ayrı hazırlanması ve uygulanması önerilmektedir. Ayrıca siber zorbalık sürecinde tanıkların da önemli bir rolü olduğu dşnlmekte ve tanık rolündeki kişilerin de başta okulu yöneticileri, öğretmenler ve veliler olmak üzere eğitim süreçlerine dhil edilmeleri önerilebilir.

Gelecekte yapılacak araştırmalarda uygulanacak eğitim programları içeriğinde yer alacak etkinliklerin hem teknolojiye dayalı görsel ve işitsel ögelerden oluşması hem de katılımcıların duyuşsal ve bilişsel alanlarına hitap edecek şekilde hazırlanması önerilebilir.

KAYNAKLAR

- Altundağ, Y. (2018). *Lise rehber öğretmenlerine yönelik tüm okul yaklaşımına dayalı sanal zorba farkındalığı ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini kazandırma programının etkililiği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Ang, R. P. ve Goh, D. H. (2010). Cyberbullying among adolescents: the role of affective and cognitive empathy, and gender. *Child Psychiatry & Human Development*, 41(4), 387-397.
- Ayas T., ve Horzum, M.B. (2012). İlköğretim öğrencilerinin sanal zorba ve mağdur olma durumu. *İlköğretim Online*, 11(2), 369-380.
- Aydın, F. (2016). *Sanal zorbalık eğitiminin 6. sınıf öğrencilerinin sanal zorbalık farkındalığına etkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Baki, A. ve Gökçek, T. (2012) Karma yöntem araştırmalarına genel bir bakış, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(42), 1-21.
- Bayram, N. ve Sayılı, M. (2013). Üniversite öğrencileri arasında siber zorbalık davranışı. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 71(1),107-116.
- Brewer, G. ve Kerslake, J. (2015). Cyberbullying, self-esteem, empathy and loneliness. *Computers In Human Behavior*, 48, 255-260.
- Büyüköztürk, Ş. (2009). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz Ş. ve Demirel., F. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem.
- Creswell, J. W. (2017). *Karma yöntem araştırmalarına giriş*. (M. Sözbilir, Çev. Ed.). Ankara: Pegem.
- Cioppa, V. D., O'Neil, A. ve Craig, W. (2015). Learning from traditional bullying interventions: A review of research on cyberbullying and best practice. *Agression and Violent Behavior*, 23 (2015), 61-68.
<https://doi.org/10.1016/j.avb.2015.05.009>
- Dalton, R. F., Sundblad, L. M. ve Hylbert, K. W. (1973). An application of principles of social learning to training in communication of empathy. *Journal of Counseling Psychology*, 20(4), 378.
- Doane, A. N., Pearson, M. R. ve Kelley, M. L. (2014). Predictors of cyberbullying perpetration among college students: an application of the theory of reasoned action. *Computers in Human Behavior*, 36, 154-162.
- Donat-Bacıoğlu, S., (2014). Şiddet ve saldırganlığın azaltılmasında önleme ve müdahale programlarının etkililiği: meta-analiz çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5(41),294- 304.

- Donchi, L. ve Moore, S. (2004). It's a boy thing: The role of the internet in young people's psychological well being. *Behaviour Change*, 21(2), 76-89.
- Dökmen, Ü. (1988). Empatinin yeni bir modele dayanılarak ölçülmesi ve psikodrama ile geliştirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 21(1-2), 155-190.
- Erdur-Baker, Ö., ve Kavşut, F. (2007). A new face of peer bullying: Cyber bullying. *Journal of Euroasian Educational Research*, 27, 31-42.
- Fırat, M., Kabakçı Yurdakul, I., ve Ersoy, A. (2014). Bir eğitim teknolojisi araştırmasına dayalı olarak karma yöntem araştırması deneyimi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi-Journal of Qualitative Research in Education*, 2(1), 65-86.
- Finn, J. ve Banach, M. (2000). Victimization online: The down side of seeking humanservices for women on the internet. *CyberPsychology & Behavior*, 3(2), 243-254.
- Gini, G., Albiero, P., Benelli, B. ve Altoe, G. (2007). Does empathy predict adolescents' bullying and defending behavior? *Aggressive Behavior*, 37, 467-476. <https://doi.org/10.1002/ab>
- Gökmen, F. G. (2019). *Örnek olay temelli sanal zorbalık ile ilgili kısa filmlerin ortaokul öğrencilerinin sanal zorba/mağdur, farkındalık, empati düzeylerine ve baş etme stratejilerini öğrenmelerine etkisi.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Güçray, S. S., Çekici, F., ve Çolakkadıoğlu, O. (2009). Psiko-eğitim gruplarının yapılandırılması ve genel ilkeleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 134-153.
- Hinduja, S. ve Patchin, J.W, (2009). *Bullying beyond the schoolyard: preventing and responding to cyberbullying.* California: Corwin Press.
- Jolliffe, D. ve Farrington, D.P. (2004). Empathy and offending: A systematic review andmeta-analysis. *Aggression and Violent Behavior*, 9, 441-476. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2003.03.001>
- Kaukiainen, A. A., Bjorkqvist, K., Lagerspetz, K., Osterman, K., Salmivalli, C., Rothberg, S. ve Ahlbom, A. (1999). The relationship between social intelligence, empathy, of aggression. *Aggressive Behavior*, 25(2), 81-89. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1098-2337\(1999\)25:2<81::AID-AB1>3.0.CO;2-M](https://doi.org/10.1002/(SICI)1098-2337(1999)25:2<81::AID-AB1>3.0.CO;2-M)
- Kavuk, M. (2016). *Ortaokul ve liselerin siber zorbalık farkındalık profillerinin oluşturulması ve okul paydaşlarına yönelik siber zorbalık farkındalık eğitiminin etkililiğinin değerlendirilmesi.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Kaya, A. ve Siyez, D.M. (2010). KA-Sİ Çocuk ve ergen için empatik eğilim ölçeği: Geliştirilmesi, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 25(156), 110-125.
- Korkmaz, K. (2018). *Bilişsel davranışçı temelli siber zorbalık önleme programının etkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.
- Kowalski, R. M. ve Limber, S. P. (2007). Electronic bullying among middle school students. *Journal Of Adolescent Health*, 41(6), 22-30
- Lee, C. ve Shin, N. (2017). Prevalence of cyberbullying and predictors of cyberbullying perpetration among korean adolescents. *Computers in Human Behavior*, 68, 352-358.
- Loudin, J. L., Loukas A. ve Robinson, S. (2003). Relational aggression in college students: Examining the roles of social anxiety and empathy. *Aggressive Behavior*, 29, 430-439. <https://doi.org/10.1002/ab.10039>
- Özbay, A. (2017). *Örnek olay temelli sanal zorbalık ile ilgili kısa filmlerin ortaokul öğrencilerinin sanal zorba/mağdur, farkındalık, empati düzeylerine ve baş etme stratejilerini öğrenmelerine etkisi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Özdemir, M, ve Akar, F. (2011). Lise öğrencilerinin siber-zorbalığa ilişkin görüşlerinin bazı değişkenler bakımından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi [Educational Administration: Theory and Practice]*, 17(4), 605-626.
- Patchin, J. W. ve Hinduja, S. (2006). Bullies move beyond the schoolyard: A preliminary look at cyberbullying. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 4(2), 148-169.
- Patchin, J. ve Hinduja, S. (2011). Traditional and nontraditional bullying among youth: a test of general strain theory. *Youth and Society*, 43, 727-751.
- Peker, A. (2013). *İnsani değerler yönelimli psiko-eğitim programının problemleri internet kullanımı ve siber zorbalık üzerindeki etkisi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Prensky, M. (2004). The emerging online life of the digital native. *Retrieved August, 7*, 86-100. doi: 10.4135/9781483387765.n7
- Shariff, S. (2005). Cyber-dilemmas in the new millennium: School obligations to provide student safety in a virtual school environment. *McGill Journal of Education/Revue des sciences de l'éducation de McGill*, 40(3), 457-477.
- Slonje, R. ve Smith, P. K. (2008). Cyberbullying: Another main type of bullying? *Scandinavian Journal of Psychology*, 49, 147-154.

- Soydaş, D. K. (2011). *Ergenlerde ebeveyn izlemesi, sanal zorbalık ve yaşam doyumu arasındaki ilişkilerin cinsiyete göre incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şahin, M. (2007). *İlköğretim okullarında zorbacı davranışların azaltılmasına yönelik empati eğitim programının etkisinin araştırılması*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Tanrıkulu, T. (2013). *Siber zorbalıkla ilgili değişkenlerin incelenmesi ve gerçeklik terapisi yönelimli bir müdahale programının siber zorbaca davranışlar üzerindeki etkisi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Tokunaga, R. S. (2010). Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers in Human Behavior*, 26, 277- 287. doi:10.1016/j.chb.2009.11.014
- Topcu, Ç., Erdur-Baker, Ö. ve Çapa-Aydın, Y. (2010). Temel empati ölçeği Türkçe uyarlaması: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(34), 174-182.
- Topcu, Ç., Yıldırım, A. ve Erdur-Baker, Ö. (2013). Cyber bullying @ schools: What do Turkish adolescents think? *International Journal for the Advancement of Counselling*, 35(2), 139-151.
- Valkenburg, P. M. ve Soeters, K. E. (2001). Children's positive and negative experiences with the internet. *Communication Research*, 28, 652-675.
- Yetim, S. (2015). Siber zorbalık, Türkiye ve ABD karşılaştırması (ABD v. Drew dosyası). *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 120, 325-384.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2003). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.

ORCID

Ayşe AKYÜZ <https://orcid.org/0000-0001-6875-5037>

Zihni KOÇ <https://orcid.org/0000-0003-2800-5068>

SUMMARY

The aim of this study was to examine the effect of the empathy oriented cyberbullying psycho-education program developed by the researcher on the cyberbullying behaviors and empathy levels of high school 9th and 10th grade students in terms of being bully and victim.

As the quantitative data was collected first followed by qualitative data, the research was based on the explanatory mixed method and consists of two parts. In the first part of the study, the effect of the psycho-educational program on cyberbullying and empathy was examined while in the second part, the opinions of the participants regarding the implemented psycho-education program were examined. The first part of the research was carried out in an Anatolian High School affiliated with the Ministry of National Education in Cihanbeyli district of Konya in 2018-2019 academic year. In this part, 198 students, attending to 9th and 10th grades, were asked to fill out the Cyberbullying and Online Aggression Survey, Basic Empathy Scale and Personal Information Form. Based on the data obtained, experimental and control groups consisting of 12 people were formed. Then, "Empathy Oriented Cyberbullying Psycho-Education Program" consisting of 8 sessions was applied to the experimental group consisting of 12 people. The psycho-education program was developed by the researcher with the main aim of reducing the cyberbullying behavior of the participants in the experimental group and increasing their empathy levels. Within the scope of this main purpose, it is aimed that the students who are cyberbullying gain awareness and sensitivity towards these behaviors, realize the results of their behaviors, their emotions and others' emotions with the help of empathy skills, and increase their positive behaviors and empathy skills in cyber environments. In order to attain these goals, the program includes giving information, lectures, role playing, using imagination, playing, small group activities, planning and homework techniques. No studies have been conducted with the control group. Following the implementation of the psycho-educational program, the same measurement tools were conducted with the experimental and control groups again and post-test data were obtained. In the analysis of quantitative data, nonparametric tests were used due to the small sample size ($n < 30$). The pre-test and post-test scores of the 'cyberbully' and 'cybervictim' frequencies and 'empathy' levels of the experimental group and the control group were examined with the Wilcoxon Signed Ranks Test. The frequencies of 'cyberbully' and 'cybervictim' and the post-test scores of 'empathy' levels of experimental and control groups were compared by using Mann-Whitney U test. In the second part of the study, a focus group interview was held with 12 students participating in the psycho-education program in order to examine the participants' views on the empathy oriented cyberbullying psycho-education program. The focus group meeting was held in line with the questions prepared in order to evaluate the subject, content, method and activities of the education program. The analysis of the data obtained was carried out with descriptive analysis.

As a result of the analysis, it was observed that there was no significant difference between the experimental group's pre-test and post-test scores of being cyberbully and cybervictim subscales of cyberbullying and online aggression survey. It was found that there was no significant difference between control group's pre-test and post-test scores of the being cyberbully and cybervictim subscales of cyberbullying and online aggression survey. It was observed that there

was no significant difference between the pre-test and post-test scores of being cyberbully and cybervictim subscales of cyberbullying and online aggression survey. As a result of the focus group interview, which constituted the second part of the research, it was observed that group members appreciated the program in the sense that the education program had achieved its objectives ($n = 12$), it had sufficient content on empathy and cyberbullying ($n = 9$), and sufficient activities, videos and images used ($n = 11$) and that their group friends took the advantage of this program ($n = 6$), while contrary to this the participants disfavored the program because of the repetition of some subjects ($n = 3$) and the decrease in intergroup interaction from time to time ($n = 2$).

Based on these findings, it can be said that the empathy-oriented cyberbullying psycho-education program did not have an expected effect on students' being cyberbully and cybervictim. In the literature, the findings of the studies conducted for the purpose of preventing and interfering with cyberbullying (Altundağ, 2018; Gökmen, 2019; Özbay, 2017; Peker, 2013; Tanrıku, 2013) and developing awareness (Aydın, 2016; Kavuk, 2016) showed that the education programs prepared and implemented with the purpose of preventing and interfering with cyberbullying were effective in reducing cyberbullying and being cyber victims. It could be said that various situations were effective in differentiating the results of this research from the literature. It might be expressed that conditions, such as the nature of the cyberbullying variable, the age and cultural characteristics of the study group, the context of the study, the content of the sessions and the number of sessions, the length of the sessions, the low interest and attention level of the participants, the insufficient support of psycho-education program with technology and the limitation of the implementation only with the students, might be effective. When the qualitative findings obtained from the focus group interview were evaluated, the psycho-education program gave information and developed awareness about what cyberbullying was, what types it had, what effects it had for cyberbullying victims, the importance of providing security in cyber environments, what empathy was, how it was established and its effects on behaviors in cyber environments; however, it failed to achieve the expected impact in reducing cyberbullying behavior and increasing the level of empathy and it was concluded that the effectiveness of the education program could be increased if some revisions made regarding the techniques and materials used in the program.

Ek 1- Etik Kurul Onayı

Evrak Tarih ve Sayısı: 29/04/2019-E.54295

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
Ölçme Değerlendirme Etik Alt Çalışma Grubu

Sayı : 91610558-302.08.01-
Konu : Bilimsel ve Eğitim Amacı

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi : 26/02/2019 tarih ve E.26578 sayılı yazı.

İlgi yazınız ile göndermiş olduğumuz, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı **Yüksek Lisans Öğrencisi Ayşe BIBER'in**, Dr.Öğr.Üyesi **Zihni KOÇ'un** danışmanlığında yürüttüğü "**Empati Yönelimli Siber Zorbalık Psiko-Eğitim Programının Lise 9. ve 10. Sınıf Öğrencilerinin Siber Zorbalık Düzeylerine Etkisi (Konya Cihanbeyli Güven Belgin Anadolu Lisesi Örneği)**" adlı tez çalışması ile ilgili konu Kurulumuzun **24.04.2019** tarih ve **04** sayılı toplantısında görüşülmüş olup,

İlgilinin çalışmasının, yapılması planlanan yerlerden izin alınması koşuluyla yapılmasında etik açıdan bir sakınca bulunmadığına oybirliği ile karar verilmiş ve karara ilişkin imza listesi ekte gönderilmiştir.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

e-imzalıdır
Prof. Dr. Mehtap ÇAKAN
Kurul Başkanı

Araştırma Kod No: 2019-084

Ek: 1 Liste

119

Ek 2-Milli Eğitim Bakanlığı Onayı

T.C.
KONYA VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Sayı : 83688308-605.99-E.10486655
Konu: Araştırma İzni (Ayşe BİBER)

28.05.2019

GAZİ ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜNE
(Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü)

- İlgi : a) MEB Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğünün 22.08.2017 tarihli ve 2017/25 sayılı Genelgesi.
b) 26/02/2019 tarihli ve 80287700-302.08.01-E.7151 sayılı yazınız.

Üniversiteniz Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı Öğrencisi Ayşe BİBER'in "Empati Yönelimli Siber Zorbalık Psiko Eğitim Programının Lise 9. 10. Sınıf Öğrencilerinin Siber Zorbalık Düzeylerine Etkisi" konulu araştırmasını uygulama talebi incelenmiştir.

Araştırmanın, Cihanbeyli ilçesi Güven Belgin Anadolu Lisesinde eğitim gören 9. ve 10. sınıf öğrencilerine eğitim öğretimi aksatmamak ve ilgi (a) Genelgede belirtilen açıklamalara uyulması kaydıyla uygulanmasında sakınca görülmemektedir. Müdürlüğümüze bağlı eğitim kurumlarındaki çalışmaların 2018-2019 eğitim öğretim yılı içerisinde tamamlanması zorunludur. Araştırma kapsamında yürütülecek çalışmaların 2018-2019 eğitim öğretim yılında tamamlanmaması durumunda Müdürlüğümüzden tekrar izin alınması gerekmektedir.

Araştırmada Müdürlüğümüz tarafından onaylanarak gönderilen veri toplama araçlarının kullanılması, elde edilecek kişisel verilerin gizliliği hususuna dikkat edilmesi ve araştırma sonucunun CD ortamında iki nüsha olarak Müdürlüğümüze gönderilmesi gerekmektedir.

Bilgilerinizi ve adı geçene tebliğini arz ederim.

Seyit Ali BÜYÜK
İl Millî Eğitim Müdürü

Ek:

- 1-Genelge (2 Sayfa)
- 2- Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığı Tarama Envanteri (2 Sayfa)
- 3-Temel Empati Ölçeği (1 Sayfa)
- 4-Empati Yönelimli Siber Zorbalık Psiko-Eğitim Programı (55)

Alaççine Mah.Gazaj Cad. No:4 Karatay/KONYA
Elektronik Ağ: <http://konya.meb.gov.tr>
e-posta: istatistik42@meb.gov.tr

Ayrıntılı bilgi için : Abdurrahman KAYSAR - Şef
Tel: (0 332) 353 30 50 -1246
Faks : (0 332) 351 59 40

Bu e-nik genelgi elektronik imza ile imzalanmıştır. İmza: cvrkonyameb.gov.tr adresinden 2019-05-28 10:41:33ZT kodu ile testi olmuştur.

